

STRUKTURA I ZNAČENJE HRVATSKIH ANTONIMA: OD ANALIZE DO SINTEZE

Ljiljana Šarić

*ANTONIMIJA U HRVATSKOME JEZIKU
(Semantički, tvorbeni i sintaktički opis)*

(Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2007.)

Knjiga o problemskim pitanjima antonimije autorice Ljiljane Šarić, nastala na temelju njezinih istraživanja u pojedinačnim tekstovima i magistarskome radu, čini zaokruženu cjelinu propitivanja antonimije u suvremenome hrvatskom jeziku. Svojim je objavljivanjem knjiga znatno pridonijela popunjavanju tematske cjeline u odnosu na dosada ne baš brojne radove u kroatistici u kojima se istraživala problematika suprotnosti leksičkih značenja, tj. antonimije i antonima.

Antonimija pripada dijelu teorijskih, semantičkih, leksikoloških i leksikografskih opisa, i to posebice onih koji razrađuju paradigmatičke i sintagmatske odnose u leksiku i strukturu semantičkih polja. Pritom se problem antonimije dodiruje u okviru opisa polisemije, homonimije i sinonimije. Antonimija je svojstvena svim jezicima i jedno je od očitovanja leksičke sustavnosti. Tako se antonimnost opaža npr. i u strukturi cijelih rečenica gdje proizlazi na temelju leksičke suprotnosti (npr. *Svi su prisutni sportaši – Ni jedan od prisutnih nije sportaš*), a postoji i u terminologiji (npr. pojam potvrdnoga i negiranoga suda i sl.). Neke su riječi sposobnije izražavati antonimnu funkciju,

a neke manje; pritom je antonimija apsolutan pojam, a antonimi relativan jer su oni ovisni o svojstvima značenja koje se stvara u konkretnoj govornoj situaciji. Antonimi se, prema autoričinu zaključku, najčešće definiraju kao zvukovno različite riječi koje izražavaju suprotnost dvaju međusobno povezanih pojmova. Jedno je od načela grupiranja leksema i njihova značenja suprotnost osnovnoga značenja s kojim drugim, a antonimijsko se postavljanje smatra odlikom čovjekova uma (Ch. Bally): predodžba se o suprotnom pojmu intuitivno pojavljuje prilikom spominjanja kojega pojma.

Knjiga je podijeljena na nekoliko osnovnih poglavlja (cjelina) s pripadajućim potpoglavljima. Bitno je istaknuti, kao što se vidi i u samome podnaslovu knjige, da se u analizi posebna pozornost usmjeruje na semantički, tvorbeni i sintaktički opis antonimije. Te su jezične razine ujedno primarni i temeljni parametri na kojima se ostvaruje složena pojavnost antonima u suvremenome hrvatskom jeziku, a tomu na osnovi autoričina istraživanja valja dodati i semantiku teksta.

U prvoj se cjelini (poglavlju) analizira suprotnost u filozofiji, logici i leksičkome

sustavu. Prema autoričinoj postavci antonimiju, kao jednu od osnovnih semantičkih jezičnih kategorija, nije moguće istraživati samo lingvistički, već je potrebno razmotriti neke bitne filozofske, logičke i semiotičke probleme koji antonimiju u jeziku uvjetuju i na nju utječu. O filozofskome utemeljenju suprotnosti autorica raspravlja na temelju promišljanja Aristotela, Platona, Spinoze, Hegela i dr. Logičke suprotnosti koje se odnose na kvalitetu, svojstvo, radnju, proces, odnos i sl. semantički su temelj suprotnosti, a od pet vrsta sustava logičkih odnosa u kojima se mogu nalaziti dva pojma – ekvipolencija, subordinacija, interferencija, kontrarna i kontradiktorna koordinacija – posljednja dva nabrojena logička odnosa bitna su za opis leksičke antonimije.

U drugom se poglavlju problem antonimije u leksičkoj semantici najprije razmatra u domeni različitih tradicionalnih i suvremenih teorija o problemu značenja u jeziku na temelju filozofskih, te posebno semantičkih istraživanja (npr. Ogden i Richards, Wittgenstein, Carnap, Bloomfield, Austin, Katz, Quine, Lyons i dr.). Zatim se pristupa podrobnom razlaganju suprotnosti u semantici gdje se propituje suprotnost u leksiku i leksičkome značenju. Prema određenju tipa suprotnosti navode se tri osnovna tipa antonima, binarni antonimi (npr. *dječak* – *djevojčica*, *istinit* – *neistinit*), obratni antonimi (npr. *iznad* – *ispod*) i stupnjeviti antonimi (npr. *vruće* – *hladno*, *mrziti* – *voljeti*). Upućuje se i na činjenicu višeznačnosti riječi i antonimije, posebice u pridjeva, gdje se višeznačna riječ povezuje s nekoliko antonima: npr. *dalek* (1)

– *bliz*, *nedalek*, *dalek* (2) – *nedavni*, *dalek* (3) – *skori*, *skorašnji*, *dalek* (4) – *srodan*, *blizak*. Navodi se i povezanost antonimije s činjenicama jezičnoga sustava, norme i individualne uporabe, a istražuje se i funkcionalno poimanje antonima kao izraza jednoga tipa leksičkih funkcija. U analizi suprotnosti u semantici navode se osnovni kriteriji za određenje riječi kao antonima, i to kontrarna suprotnost koja postoji među kontrarnim pojmovima, vektorna suprotnost izražava suprotnost različito usmjerenih radnji, obilježja i odnosa, pri komplementarnoj suprotnosti odsutan je srednji član, a u konverzivnoj suprotnosti dvije suprotavljene riječi označuju isto, a pokazuju se kao različito imenovanje jednoga te istoga djelovanja/odnosa (npr. *pobijediti* koga – *izgubiti* od koga). Ispituju se i tri aspekta (razine) analize suprotnosti: sintagmatski, paradigmski i pragmatički. Tako se antonimija sintagmatski ostvaruje kad riječi u određenim kontekstima stvaraju jedan od tipova značenja, a suprotstavljanje je upravo sintagmatska kategorija; na paradigmskoj se razini riječi razlikuju sadržajem svojih komponenti koje se razlikuju jednim diferencijalnim obilježjem; u pragmatiki određenu suprotnost izražavaju riječi u govornoj praksi, a može se govoriti i o pragmatičkim svojstvima jezičnih jedinica u kontekstima uporabe suprotnih riječi (npr. *očevi* – *djeca*, *nebo* – *zemlja*, *raj* – *pakao*). Od semantičkih odnosa u antonimnim kontekstima navodi se konjunkcija, uspoređivanje, suprotstavljanje, proturječnost, dijeljenje, nabrajanje i dr., a u strukturi antonimnoga konteksta izdvajaju se i proizvedena

značenja s negiranim i pojačanim riječima. U analizi se dotiče i problem tvorbenih odnosa i antonimne suprotnosti. Naime, antonimi su riječi koje pripadaju istoj vrsti, a u kontekstu se suprotstavljaju ne samo riječi iste vrste nego i značenja iskazana različitim vrstama riječi (npr. Živjeli su *bogato*, a oni preko puta njih u *siromaštvu*). Antonimija osnovnih leksičkih jedinica proteže se i na druge vrste riječi koje su u tvorbenoj vezi s ishodišnim riječima. Antonimne opreke u paradigmatiskim odnosima povezuju se i funkcionalno, između riječi vezanih uz opće prototipno značenje, npr. *početak* – *kraj*. Sve leksičko-semantičke, tvorbene i funkcionalne veze para riječi sa suprotnim riječima postoje u osnovi semantičkoga polja. Odlučujuće leksičko-semantičke kategorije razgraničenja antonimnih suprotnosti autorica metodološki i pojmovno temelji na analizi antonimije u engleskome jeziku koju je proveo D. A. Cruse, i to ponajviše zbog razrade pojmova na leksičkoj i sintaktičkoj razini.

U trećoj je cjelini knjige riječ o klasifikaciji antonima u hrvatskome jeziku. U pristupnim je razmatranjima te cjeline nabrojeno nekoliko načina klasifikacije antonima, od one najopćenitije gdje je moguće govoriti o kolektivnim i kontekstualnim antonimima te o kvaziantonimima. Autorica detaljno razlaže strukturnu klasifikaciju antonima i značenjsku klasifikaciju antonima (tj. tipove suprotnosti). U strukturnoj se klasifikaciji antonima u hrvatskome jeziku naziru podvrste antonima, i to raznokorijenski antonimi, istokorijenski (gramatički, afiksalni) antonimi i

enantiosemija, a dva se suprotna značenja mogu ujedinjavati i u složenicama, npr. *kupoprodaja*. Raznokorijenska antonimija (npr. *veseo* – *tužan*) prožima sve bitne leksičko-gramatičke skupine riječi, pridjeve, priloge, imenice i glagole. U istokorijenskim antonimima suprotno značenje ne izražava korijen riječi, već afiksalni morfemi, pa su osnovno formalno sredstvo stvaranja toga odnosa prefiksi (npr. *ljudski* – *neljudski*, *precijeniti* – *podcijeniti*). Važno je naglasiti da u daljnjoj analizi autorica detaljno razlaže tipove, odnose i formalna obilježja glagolske, pridjevne i imeničke antonimije u hrvatskome jeziku, potkrjepljujući analizu pojedinačnim primjerima i primjerima iz književnih i drugih tekstova. Zaključak iz prethodne rečenice odnosi se i na analizu značenjske klasifikacije antonima gdje se utvrđuje pronalaženje veza među unutarnjim, semantičkim svojstvima antonimnih riječi koje mogu odrediti njihovu pripadnost određenoj vrsti, a onda i određenome tematskom razredu leksika. Tako se uz prethodno spomenute tri skupine antonima (konverzivni, vektorni i komplementarni) razrađuju još i kvalitativni i koordinacijski antonimi, što čini temelj značenjske klasifikacije antonima u hrvatskome jeziku. Pritom se vrste antonima analiziraju s obzirom na diferencijalna obilježja prisutnosti/odsutnosti odnosa prema denotatu, usmjerenosti, stupnjevitosti, ali i s obzirom na ostale segmente odnosa prema realnosti, ovisno o vrsti antonima. Tomu valja dodati i analizu enantioseimije – suprotnosti različitih značenja jedne riječi koja se izražava sintaktičkim i leksičkim

sredstvima. To je tip unutarriječne antonimije, i najčešće nije produktivan u suvremenome jeziku, već je u vezi s razvojem značenja tijekom povijesti jezika. Suprotnost se značenja pritom izražava korijenskim morfemima (npr. glagol *stati* sa suprotnim značenjima 'početi' i 'prestati'); ovisi o riječi kao rezultatu njezine porabe; rezultat je različitih konotacija u vezi s predmetom (npr. *zlatan* 'vrlo vrijedan, izniman' i 'loš, negativan, nevrijedan'); ostvaruje se u govoru pomoću ekspresivne, ironične i sl. intonacije; prefiksi kao stvaratelji suprotnih značenja. Može se reći da je za cjelinu rada, s obzirom na propitljivost, ispitnost, utemeljenost i primjenjivost u istraživanju antonimne problematike u suvremenome hrvatskom jeziku, vrijednosno to najbitniji i najbolji dio knjige budući da se na predloženoj strukturalnoj i značenjskoj klasifikaciji temelji i u knjizi predloženi popis antonima koji bi, odnosno i jest, mogao poslužiti kao metodološki temelj za kakav novi rječnik antonima u standardnome hrvatskom jeziku.

Posebna je cjelina knjige posvećena analizi kontekstualne antonimije, antonimije u frazeologiji te leksikografskome pristupu obradbi i ulozi antonima u leksikografskome opisu. Kontekstualno funkcioniranje antonima razmatra se u književnoumjetničkim i filozofskim tekstovima, te u kolokacijama i frazemima u jeziku. U odnosu antonimije i frazeologije ispituju se strukturalna obilježja i stilska izražajnost frazema, u kojima antonimi nerijetko uvjetuju njihovo značenje ili značenjske odnose. Posebice se razmatra način obradbe

antonima u jednojezičnim općim rječnicima (npr. kriteriji navođenja antonima u rječničkim člancima jednojezičnih općih rječnika) te strukturalna sinonimno-antonimnih i antonimnih rječnika. Na primjeru natuknica *lijep – ružan* oprimjerena je mogućnost strukturalne sinonimno-antonimnoga rječnika u hrvatskome jeziku. Naznačena su i osnovna pitanja o strukturalnoj rječnika hrvatskih antonima: odabir antonimnih parova, rješavanje slučajeva djelomične antonimije i stilske obilježenosti, ustroj rječničkoga članka, pitanje poretka natuknica, izbor dominante u antonimnome rječniku.

U cjelini knjige sa svojevrsnom otvorenom sintezom, tj. zaključnim promišljanjima, još se jednom propituju kriteriji stavljanja riječi u antonimne odnose te tvorbeni uzorci značajni za antonimiju (morfološki obrasci, prefiksalska tvorba, gradacija u rečenicama).

Cjelina *Dodaci* sadržava leksikon pojmova u kojem su abecednim redom nabrojani i definirani osnovni pojmovi iz teorijske domene antonimne jezikoslovne problematike, koje autorica navodi i analizira u tekstu. Drugi bitan i vrijedan dio u dodatcima je popis primjera hrvatskih antonima sastavljen na temelju hrvatskih izvora, jednojezičnih i dvojezičnih općih rječnika, nekoliko specijaliziranih rječnika te odabranih pjesničkih, proznih i esejističkih tekstnih izvora, ali i na temelju rječnika engleskoga, njemačkoga i ruskoga jezika, jer svim su jezicima svojstveni opći, zajednički suprotni koncepti. Antonimni su parovi svrstani abecednim redom u odnosu na prvi član para, a antonimna je veza naznačena na obama mjestima u

abecedi na kojima se nalaze članovi antonimnoga para (npr. *nepriličan* – *priličan*, *priličan* – *nepriličan*). Na lijevoj strani ispred natuknice eksponentom je označen tip antonimne veze natuknice, tj. antonimnoga para, koji je razrađen i postavljen u poglavlju o strukturnoj klasifikaciji antonima, i to kvalitativni, koordinacijski, komplementarni, vektorni i konverzivni antonimi. Pritom su posebnim znakovima označene sve nepravne antonimne veze (kvaziantonimi), te terminološke opreke. U dodatcima je priložen i iscrpan popis literature – knjiga i rasprava, rječnika, izvora i ostalog. U knjizi je i kratak sažetak na engleskome jeziku te bilješka o autorici.

U konačnici valja istaknuti da je knjiga vrijedan doprinos kroatistici i uvelike će pomoći u spoznavanju kako opće teorijske problematike antonimnih suprotnosti tako i razradbi temeljnih pitanja analize antonima u hrvatskome standardnom jeziku. U tom će tekstu čitatelj naći odgovore na temeljna jezikoslovna pitanja i metodološke smjernice analize antonimijskih problem-

skih pitanja. To se ponajprije odnosi na analizu strukture i značenja antonima, tj. strukturnoga, tipološkoga i funkcionalnoga opisa antonima te na osvjetljavanje temeljnih pitanja antonimne suprotnosti u domeni frazeologije i kontekstualne antonimije. Neizostavan je i prilog proučavanju odnosa antonimije i leksikografije, gdje je autorica između ostaloga popisom antonima, koji ilustrira sve osnovne tvorbene i strukturne tipove antonimnih odnosa u hrvatskome standardnome jeziku, usustavila podlogu antonimnome hrvatskom rječniku. Budući da se u tekstu provodi analiza određenih tematskih pitanja, knjiga je u cjelini sinteza jezikoslovnih promišljanja povezanih uz antonimiju, i to na teorijskoj i metodološkoj razini proučavanja antonimije u suvremenome hrvatskom jeziku. Njome se popunjava praznina u nedostatku hrvatske literature o antonimnoj problematici, a provedenim istraživanjem i analiziranjem jezikoslovnih činjenica pridonosi se vrednovanju i usustavljanju općih i pojedinačnih pitanja suprotnosti leksičkih značenja.

Željka Brlobaš